

Література

- 1. Завацька Л. М.** Технології професійної діяльності соціального педагога: [навчальний посібник для ВНЗ] / Людмила Миколаївна Завацька. – К. : Видавничий дім «Слово», 2008. – 240 с. **2. Зайцева З. Г.** Діяльність центрів соціальних служб для молоді щодо здійснення соціальних робіт з молоддю сім'єю в Україні / З. Зайцева // Соціальна робота : теорія, досвід, перспективи. – К. : 2006. – 256 с. **3. Кравченко Т.** Сучасна сім'я у вимірі її вартостей / Т. Кравченко // Рідна школа. – 2002. – №1. – С. 15–17. **4.** Критична ситуація. Самореалізація: [словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів] / [за ред. А. Й. Капської, І. М. Пінчук, С. В. Толстоухової]. – К. : УДЦССМ, 2000. – 260 с. **5. Руденко Т. П.** Молода сім'я в сучасній Україні: соціально-філософський аналіз: дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / Руденко Тамара Петрівна. – К. : КПІ, 2004. – С. 152–154. **6.** Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах : [метод. посіб.] / І. Д. Зверева та ін. – К. : Держсоцслужба, 2006. – 104 с. **7.** Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями: [навч.-метод. посіб.] / Капська А. Й., Олексюк Н. С., Калаур С. М., Фалинська З. З. – Тернопіль: Астон, 2010. – 304 с. **8. Трубавіна І. М.** Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні : теорія та методика [монографія] / Ірина Миколаївна Трубавіна. – Харків : Нове слово, 2007. – 395 с. **9. Холостова Е. И.** Социальная работа с семьей : [учебное пособие] / Е. И. Холостова. – М. : Изд.-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2006. – 212 с.

УДК 366.372.378

Олена Пінська, Тетяна Шепеленко

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ВИЩИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Пінська О. Л., Шепеленко Т. Л. Теоретичні засади організації педагогічної взаємодії в навчальному процесі вищих закладів освіти.

У статті висвітлюються варіативні підходи до визначення сутності поняття «взаємодія», розглядаються особливості взаємодії викладача і студентів у навчальному процесі вищої школи, характеризуються зміст та механізми її організації, розкривається взаємозв'язок спілкування і діяльності як сфер предметної і позапредметної взаємодії в педагогічному процесі.

Ключові слова: взаємодія, педагогічна взаємодія, міжособистісна взаємодія, спілкування, діяльність.

Пинская Е. Л., Шепеленко Т. Л. Теоретические основы организации педагогического взаимодействия в учебном процессе высших учебных заведений.

В статье освещаются вариативные подходы к определению сущности понятия «взаимодействие», рассматриваются особенности взаимодействия преподавателя и студентов в учебном процессе высшей школы, характеризуются содержание и механизмы его организации, устанавливается взаимосвязь общения и деятельности как сфер предметного и внепредметного взаимодействия в педагогическом процессе.

Ключевые слова: взаимодействие, педагогическое взаимодействие, межличностное взаимодействие, общение, деятельность.

Pinskaya A. L., Shepelenko T. L. The theoretical basis of pedagogical interaction in the learning process of higher education institutions.

The article covers different approaches to determine the term «interaction», it discovers the features of interaction between teacher and a student in the educational process of high school, there are characterized content and mechanisms of high school's organization, also it reveals the concatenation of communication and activities as areas of subject and out of subject interaction in the pedagogical process.

Key words: interaction, teacher interaction, interpersonal interaction, communication, activities.

Соціально-економічні зміни, що відбуваються в суспільстві, висувають підвищені вимоги до якості підготовки майбутніх фахівців. Якість професійної підготовки фахівців доцільно розглядати як здатність освітньої системи задовольняти, з одного боку, запити ринку праці у відповідних спеціалістах із заданим рівнем їх кваліфікації, а з іншого, – потреби особистості в здобутті високоякісних знань і вмінь, що надають їй змогу реалізувати особистісний потенціал.

Ускладнення вимог до професійної підготовки випускників вищого навчального закладу потребує відповідного коригування педагогічного процесу. У науковій літературі педагогічний процес у вищих закладах освіти розглядається як спеціально організована інтелектуальна й емоційна взаємодія між викладачами і студентами, унаслідок якої відбуваються позитивні перетворення їх особистісних властивостей та якостей. Домінуючим складником педагогічного процесу є процес навчання.

Проте практика засвідчує пріоритетність інформативно-описового характеру навчання, яка призводить до закріплення в майбутніх педагогів позиції пасивних виконавців професійних функцій, що не забезпечує формування активності й ініціативи, професіоналізму, конкурентоспроможності, готовності до професійного саморозвитку і самовдосконалення, відповідальності за результати своєї професійної діяльності в майбутнього фахівця.

Така організація навчального процесу породжує формалізм і негативно впливає на якість підготовки педагогічних кадрів. Стає очевидним, що без переходу від однобічної дії студентів до взаємодії рівноправних суб'єктів навчання неможлива реалізація гуманістичної парадигми в освіті.

Аналіз досліджень з питань організації взаємодії в педагогічному процесі свідчить, що в загальному розумінні сам термін «взаємодія» не використовували тривалий час, водночас проблему взаємного впливу педагога і вихованця розглядали завжди. Було виявлено, що розв'язання проблеми взаємодії чітко зумовлене цілями освітньої системи, необхідністю розкриття природи учня, визначення чинників виховання. Теоретичний аналіз окресленої проблеми свідчить про наявність значної кількості досліджень, присвячених різним аспектам взаємодії учасників освітнього процесу. Теоретичну основу проблеми взаємодії становлять положення і висновки, які стосуються теорії діяльності й розвитку особистості (Б. Ананьєв, Г. Балл, Л. Виготський, О. Леонт'єв, К. Платонов, С. Рубінштейн та ін.). У наукових працях Л. Виготського та С. Рубінштейна взаємодія розглядається як форма спілкування, як соціальний чинник, що визначає характер мислення і свідомості. Діалог як форма взаємодії був предметом дослідження В. Андрієвської, Г. Балла, С. Курганова. Розвивальні можливості творчої взаємодії використані

дидактами в обґрунтуванні теорії проблемного навчання (А. Алексюк, О. Матюшкін, М. Махмутов, В. Оконь).

В. Кан-Калик, В. Семиченко та ін. розглядають взаємодію в контексті стилів і способів спілкування. Психологічні аспекти взаємодії обґрунтовуються О. Ковальовим, а педагогічні – В. Дьяченко, Г. Кириловою, В. Ляудіс та ін.

Проблема підготовки студентів до організації педагогічної взаємодії розглядається в наукових працях, присвячених професійній підготовці майбутніх учителів (О. Абдулліна, А. Бойко, В. Козаков, Н. Кузьміна, В. Лозова, В. Сластьонін та ін.).

Аналіз сучасних досліджень свідчить, що попри значну увагу науковців до окресленої проблеми, практика підготовки студентів вищого навчального закладу до організації взаємодії значною мірою залишається нерозкритою. Слід констатувати також, що сучасна традиційна система навчально-пізнавального процесу ВНЗ недостатньо спрямована на підготовку студентів до організації взаємодії з учасниками професійної діяльності. Окреслений стан проблеми та необхідність її розв'язання постають одним із актуальних завдань педагогіки вищої школи. Тому пошук шляхів подальшого вдосконалення підготовки майбутніх педагогів потребує зміни характеру навчального процесу в напрямку переходу від педагогічного впливу до педагогічної взаємодії в системі взаємовідносин «викладач-студент».

У зв'язку з цим актуальним є розгляд теоретичних засад організації взаємодії викладача і студентів в умовах змін педагогічного процесу у вищих закладах освіти.

Мета статті – висвітлити сутність, особливості педагогічної взаємодії викладача і студентів у навчальному процесі, розкрити взаємозв'язок спілкування і діяльності як сфери предметної і позапредметної взаємодії.

У вітчизняній педагогіці до розроблення сутності педагогічної взаємодії зверталось багато педагогів. Розглядаючи освіту як процес залучення до соціокультурної діяльності, оволодіння її змістом і способами, педагоги все більше схильні до розгляду навчального процесу як спільної продуктивної діяльності (Я. Ляудіс), яка вимагає організації на основі безпосередньої взаємодії між її учасниками (Х. Лійметс).

У зв'язку з цим у педагогіку введене таке поняття, як «педагогічна взаємодія». У ньому основна педагогічна ідея полягає в тому, що процес виховання і навчання не є механічною сукупністю впливів на активність того, кого навчають. Педагогічна взаємодія, на думку І. Котова, О. Шиянова, передбачає правильне співвідношення як педагогічного впливу, так і його активного сприйняття, власну активність вихованця, що виявляється у відповідних впливах на самого себе і педагога. Характер вияву активності викладача і студента в навчальній діяльності може бути різним, відтак можуть спостерігатися різні варіанти організації взаємодії – від парної взаємодії «викладач – студент» до взаємодії в системі «викладач – група студентів», «колектив викладачів – колектив студентів» [4].

У роботах окремих авторів педагогічна взаємодія (І. Зимня, О. Киричук, Ю. Кулюткін, Г. Сухобська) розглядається як цілеспрямований взаємообмін та взаємозбагачення змістом діяльності, досвідом, емоціями, настановами, різними позиціями. У їх роботах показано, що педагогічна взаємодія характеризується активністю, усвідомленістю, цілеспрямованістю взаємних дій обох сторін, які постають суб'єктами, де узгоджена дія результатується і попереджується психічним станом [2; 7].

Більш глибоке розуміння сутності взаємодії представлено в роботах Н. Радіонової. У концепції розвивальної взаємодії автора взаємодія суб'єктів освітнього процесу розуміється як явище багатоглядне: соціальне – характеризується реалізацією об'єктивних зв'язків педагогів та учнів із навколишнім світом, один з одним; психологічне – відбуваються процеси взаєморозуміння, співпереживання, співучасті; педагогічне – спеціально організовані, суспільно цінні, цілеспрямовані процеси, під час реалізації яких на учасників взаємодії здійснюється позитивний вплив, процес і умови його «розгортання» [10].

Дидактичний аспект взаємодії був предметом дослідження Г. Кирилової, В. Лядіс та ін. Автори єдині в думці, що взаємодія визначає саме існування освітніх та виховних процесів, з нею пов'язані цілі і зміст, методи і форми педагогічної діяльності, мотиви поведінки та рушійні сили педагогічного процесу [6].

Рефлексивні можливості педагогічної взаємодії у становленні та саморозвитку особистості окреслені І. Семеновим, С. Степановим, Г. Сухобською та ін. [7].

Теоретичний аналіз надає змогу зробити висновок, що поняття «взаємодія» має широкий спектр визначень. Однак зазначимо, що різні трактування цього поняття не виключають, а розширюють і поглиблюють уявлення про досліджуваний феномен.

Сучасні науковці вважають, що суттєвим аспектом педагогічної взаємодії є педагогічне спілкування, через яке відбувається обмін інформацією, пізнання особистості студентів, здійснення виховних впливів, створення оптимальних умов для розвитку мотивації навчання й забезпечення творчого характеру їхньої діяльності.

Зокрема, у психологічному словнику за редакцією А. Петровського та М. Ярошевського, поняття «спілкування» визначається як «складний, багатоплановий процес установаження і розвитку контактів між людьми, породжуваних потребами спільної діяльності, яка передбачає обмін інформацією, вироблення єдиної стратегії взаємодії...» [5, с. 213]. У психологічному словнику за редакцією В. Давидова зазначається: «Спілкування – взаємодія двох або більше людей, яка полягає в обміні між ними інформацією пізнавального або ж афективно-оцінювального характеру. Як правило, спілкування передбачає практичну взаємодію людей (спільна праця, учіння, колективна гра тощо), воно забезпечує планування, здійснення й контроль їх діяльності» [9, с. 229].

Звернемо увагу на те, що у вітчизняній філософській, психологічній і педагогічній науці питання зв'язку спілкування і взаємодії є дискусійним. У низці досліджень стверджується, що з-поміж цих взаємодій особливе місце належить спілкуванню як специфічній формі суб'єкт-суб'єктної взаємодії (Б. Ананьєв, М. Каган, Я. Коломенський, О. Леонт'єв) і спільній діяльності як специфічній формі суб'єкт-суб'єктної взаємодії (О. Бодальов, Н. Кузьміна, Б. Ломов). Водночас між цими формами взаємодії існують певні зв'язки: спілкування є і атрибутом спільної діяльності, і особливим видом діяльності.

Зауважимо, що за наявності розходжень у поглядах, спільність їх виявляється в тому, що в них поділяється точка зору на єдність спілкування і діяльності, яка виявляється в наявності спільної якості – бути відносно самостійними формами соціальної активності індивіда. Діяльність – це активність, спрямована на

перетворення об'єкта, а спілкування – це взаємодія, де об'єкт – завжди суб'єкт, інакше немає взаємодії.

Необхідно звернути увагу і на взаємозалежність взаємодії, спілкування і діяльності. Так, А. Петровський, підкреслюючи значення взаємодії і взаємної зумовленості спілкування і діяльності, розглядає діяльність як сферу предметної взаємодії, а спілкування як сферу позапредметної суб'єктно-суб'єктної взаємодії рівноцінних сторін [8]. З точки зору Л. Бусвої, спілкування як взаємодія виникає і здійснюється завдяки діалектичній єдності одночасного перебігу комунікативних діяльностей двох і більше суб'єктів спілкування.

Г. Андреева розглядає взаємодію як форму організації конкретної діяльності людей. Тобто вважається, що саме за умови введення взаємодії в певну спільну діяльність розкривається її смисл. Взаємодія – це той елемент спілкування, що фіксує як обмін інформацією, так і організацію спільних дій, тобто організується у процесі спільної діяльності, «з приводу» її. Науковець підкреслює, що єдиною умовою, за якою цей змістовий аспект може бути сприйнятим, є розгляд взаємодії як форми організації певної конкретної діяльності людей [1].

Дослідниці, виходячи з того, що спілкування в широкому розумінні слова передбачає комунікацію (як обмін інформацією), розглядає взаємодію як іншу – порівняно з комунікативною – сторону спілкування, що фіксує не тільки обмін інформацією, але й організацію сумісних дій, у силу чого індивіди стають здатними реалізувати спільну для них діяльність.

Звісно, для пізнання механізму взаємодії важливо з'ясувати, як наміри, установки, мотиви одного індивіда «накладаються» на уявлення про партнера і як те й інше виявляється в ухваленні спільного рішення. Йдеться про те, що комунікація і взаємодія як дві сторони спілкування мають спиратися на розгляд питання про формування образу партнера зі спілкування.

З точки зору Г. Андреевої, взаємодія передбачає звернення уваги, по-перше, до дій, що розпочинають індивіди стосовно один одного і, по-друге, як люди співвідносять свої цілі й організують досягнення їх, тобто як досягається порозуміння між учасниками взаємодії. Для того, щоб зрозуміти зміст взаємодії між людьми, потрібне знання контексту того, що відбувається. У цьому аспекті взаємодія пов'язана безпосередньо з організацією спільної діяльності людей. Одночасна участь багатьох людей у діяльності означає, що кожен повинен зробити свій внесок у неї, що дозволяє інтерпретувати взаємодію як організацію спільної діяльності [1]. У цьому зв'язку можна стверджувати, що у процесі спільної діяльності для її учасників звичайно важливо не тільки обмінятися інформацією, але й організувати «обмін діяльністю», погодити спільну діяльність. При цьому можлива регуляція дій одного індивіда «планами, що дозріли в голові іншого».

Суб'єкт-суб'єктна взаємодія (спілкування в широкому розумінні) включає в себе комунікацію як обмін інформацією (спілкування у вузькому сенсі), взаємодію як обмін діями і на його основі сприйняття людьми один одного. Комунікація на основі деякої спільної діяльності неминуче припускає, що досягнуте взаєморозуміння реалізується у нових спільних зусиллях (В. Краєвський, І. Лернер, Х. Лійметс).

Тому, уважають Я. Коломенський, В. Ляудіс, Н. Радіонова, педагогічна взаємодія – це систематичне, постійне здійснення комунікативних дій педагога, що мають на меті викликати відповідну реакцію з боку студента [3; 6; 10].

Якщо аналізувати взаємодію як психологічну проблему, то необхідно зазначити про міжособистісну взаємодію. Міжособистісні стосунки визначаються як той тип взаємодії (кооперація чи конкуренція), який виникає в певних конкретних умовах, так і ступінь вираженості цього типу взаємодії (буде більш чи менш успішною ця взаємодія). О. Петровський зазначає, що у процесі педагогічної взаємодії формуються міжособистісні стосунки, емоційні стани, завдяки яким поглиблюється психологічний і соціальний контакт; встановлюється взаєморозуміння, здійснюється обмін інформацією, ідеями як з приводу спільної діяльності, так і з будь-яких інших питань; задовольняється потреба людини в передаванні іншим людям своїх духовних здобутків. Окрім того, педагогічній взаємодії властива й інтеріндивідуальна (міжіндивідуальна) функція, сутність якої полягає у творенні спільноти, нової цілісності – «ми», колективу, його психологічного клімату [8].

Педагогічна взаємодія – систематичне, постійне здійснення комунікативних дій викладача, що мають на меті викликати відповідну реакцію з боку студентів, причому викликана реакція породжує у свою чергу реакцію взаємодії. У межах цієї взаємодії між двома сторонами педагогічної діяльності складаються певні відносини. Вони можуть бути взаємозв'язками співпраці, співтворчості, а можуть бути – взаємозв'язками домінування, диктату, вимог тощо.

Отже, дослідження проблеми взаємодії свідчить, що це одна з найбільш змістовних форм активності особистості, яку можна розглядати як універсальну здатність, що забезпечує успішне виконання різних видів діяльності. Це складний багатоплановий процес установалення і розвитку контактів між людьми і групами, у якому здійснюється обмін інформацією, обмін діями, сприйняття і розуміння партнера.

Педагогічна взаємодія полягає в комунікативній взаємодії педагога з тими, хто навчається, спрямованій на встановлення сприятливого психологічного клімату, на психологічну оптимізацію діяльності, обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також на задоволення потреб особистості в підтримці, солідарності, співчутті.

Література

1. **Андреева Г. М.** Социальная психология: [учебник для высш. школы] / Г. М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 376 с.
2. **Киричук О. В.** Проблеми психології педагогічної взаємодії / О. В. Киричук // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. [редкол.: О. В. Киричук (відп. ред.) та ін.]. – К.: Освіта, 1991. – Вип. 37. – С. 3–12.
3. **Коломенский Л. Я.** Психология общения / Л. Я. Коломенский. – М.: Знание, 1974. – 96 с.
4. **Котов И. Б.** Педагогическое взаимодействие / И. Б. Котов, Е. Н. Шиянов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 275 с.
5. **Краткий психологический словарь** / [под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского]. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
6. **Ляудис В. Я.** Структура продуктивного учебного взаимодействия. Психолого-педагогические проблемы взаимодействия учителя и учащихся / В. Я. Ляудис. – М., 1980. – 214 с.
7. **Моделирование педагогических ситуаций** / [под ред. Ю. Н. Кулюткина и Г. С. Сухобоской]. – М., 1981. – 120 с.
8. **Петровский А. В.** Личностно-развивающее взаимодействие / Петровский А. В., Капищенко В. К., Котова И. Б. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1993. – 213 с.
9. **Психологический словарь** / [сост. В. В. Давыдов, В. П. Зинченко и др.]. – М., 1996. – 448 с.
10. **Радионова Н. Ф.** Взаимодействие педагогов и старших школьников: технология и творчество / Н. Ф. Радионова. – Л., 1998. – 84 с.